

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 139 2018

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg
Göteborg: Lisbeth Larsson
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius
München: Annegret Heitmann
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin
Tartu: Daniel Sävborg
Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)
Biträdande redaktör: Niclas Johansson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2019 och för recensioner 1 september 2019. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–38–4

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2019

som blir författare. Därmed aktualiseras en sista mer generell iakttagelse: en längtan efter historisering och återopande av relevanta kontexter. Visst är det alltför lätt att be om ytterligare sammanhang i en studie, men här handlar det om att Pennlert själv nämner saker som bokklubbar, utan att utveckla jämförelsen eller styrka den genom hänvisningar till annan forskning. Det hade inte heller krävts mycket utrymme för att kort kontrastera *poeter.se* med andra litterära gemenskaper i historien – från hov till salonger till fanzines och fandom-kulturer – eller att belysa sajten via andra poesisajter eller snarlika konstruktioner som Goodreads, eller självpubliceringsplattformar som Kindle Direct Publishing. Eller att historisera webben genom att i analyserna införliva de påtagliga förändringar som skett från 1.0 till 2.0 – till exempel vad gäller frågor om anonymitet och självframställning – vilket en forskare som Geert Lovink, som ju återopas på flera ställen, till exempel har undersökt.

Poesi pågår. En studie av poeter.se 2003–2016 är den första avhandlingen i en svensk kontext som på ett mer fokuserat sätt tar sig an den växande mängden litterära – i synnerhet mer amatöristiska – litterära praktiker som digital teknologi framkallat under de senaste decennierna. Och den gör det, på ett engagerat och nyfiket sätt. Dessutom pekar den alltså ut en potentiell diversifiering av litteraturstudiets metoder med hjälp av digital teknologi. Den grundläggande ambitionen att kombinera kvantitativa grepp med kvalitativt orienterade arbetsformer är intressant och kan och har utvecklats på spännande sätt (ett färskt exempel är Andrew Pipers just utkomna *Enumerations*, 2018).

Samtidigt har jag funnit flera problematiska aspekter av avhandlingen – och det på flera nivåer. Utan tvekan borde manuset ha unnats ytterligare genomläsningar, för att slipa teoretisk reflektion, argumentation och bruket av vissa begrepp. Därutöver hade texten mått bra av en mer sorgfällig granskning vad gäller språk, användning av källor och utformning av bibliografisk apparat. Jag har även förvånats över att en del forskning från de senaste åren på detta expansiva fält inte har återopats. Även om det inte finns någon möjlighet eller något skäl att få med allt, hade ett mer aktivt och uppmärksamt samtal med dessa arbeten berikat undersökningen.

Jesper Olsson

Anna Salomonsson, *"Skeendet på stället". Röster och samtidigheter i tre verk av Sara Lidman*. Linnaeus University Dissertations 301, Linnaeus University Press. Växjö 2017.

Sara Lidmans författarskap är märkvärdigt, till sin art lika mycket som till sin räckvidd. Den ständiga rörelsen mellan genrer, liksom mellan litteratur och politik, gjorde hennes position i samtiden unik och från vissa läsares och bedömares håll svårhanterlig. När hon under dryga tio år, från mitten av 1960-talet till slutet av 1970-talet, temporärt lämnade romanskrivandet för sitt politiska engagemang utbröt till och med en kulturdebatt om hennes genreval. Vore det inte dags för Sara Lidman att återvända till romanen, till sitt egentliga skrivande? frågade man sig. Hon svarade med att förklara att det litterära och politiska skrivandet växte ur samma djupa engagemang, men fordrade olika uttryck och tempo. Romanen "stammar sina svar på en livslång utmaning", skrev hon – medan artikeln antänds av stubinträd: "Man skriver den när en massmediabil av ett skeende dämt upp ett sådant raseri inom en att man inte får andrum till romanskrivandet förrän man inlämnat en protest." (Lidman, *Varje löv är ett öga*, Stockholm 1980, 7). I dagboksanteckningar från den perioden kan många sådana stubinstunder lokaliserats, inte minst i förhållande till den stundtals hätska vänsterdebatten efter Vietnamkrigets slut. Citatet beskriver också väl det växelbruk som Lidman idkar, från och med sin återkomst till romanskrivandet med *Din tjänare hör* (1977) – den första delen i *Jernbanan*, romansviten som skulle bli hennes mästerverk.

Den komplexa sammanflätningen av politik och litterär gestaltning i författarskapet kan möjligen ge en förklaring till att litteraturforskningen ännu visat så förhållandevis blygsamt litet intresse åt Sara Lidmans verk. Anna Salomonssons doktorsavhandling *"Skeendet på stället". Röster och samtidigheter i tre verk av Sara Lidman* är därför ett mycket välkommet tillskott. Redan titeln ger en fingervisning om att Anna Salomonsson inte i första hand har valt en väg som ger höjd för att kunna teckna en kartbild av författarskapets stora linjer. Synfältet öppnas istället mot ett tvärsnitt som lämpar sig för närläsning och som tillåter närheten mellan de politiska och litterära verken att synliggöras och alstra nya, bärande tolkningsmöjligheter. Det handlar om ett urval passager – eller med avhandlingens vokabulär: möten och samtidigheter. Dessa lyfts fram ur tre scener i olika verk, två romaner (*Hjort-*

ronlandet, 1955, *Med fem diamanter*, 1964, och en litterär reportagebok, *Samtal i Hanoi* från 1966). Ett övergripande syfte med avhandlingen är att genom denna lässtrategi kunna undersöka Lidmans gestaltning av asymmetriska maktrelationer. Det vill säga: relationer präglade av över- och underordning, mellan människor lika väl som mellan olika kulturer. I samtliga verk vill Salomonsson därtill urskilja en kolonial tematik, som förbinder den historiska kontexten med texternas struktur, utmärkande stildrag och berättarteknik. I detta avseende menar hon att Lidman, i både romaner och reportage, famnar bärande delar av de samhällsförändringar som äger rum i de igenkännbara historiska situationer och platser som böckerna skildrar (10). Från Västerbotten till Kenya och Vietnam, således.

Titelcitaten – ”skeendet på stället” är lånat ur Sara Lidmans förord till en nyutgåva av Stina Aronsons roman *Hitom himlen* (1946/1983). Där berättar Lidman om den omvälvande upplevelse det var för henne att som student höra Stina Aronsons högläsa en passage ur romanen i Uppsala Studenters Litteraturklubb som inhystes i Sal X vid Uppsala universitet i slutet av fyrtioalet – och samtidigt få kliva över tröskeln till Emma Niskanpääs pörte i den fiktiva byn Mäntyjärvi i Tornedalen. Lidman skriver: ”Detta *skeende på stället* som Stina vävde in oss i! Det var hänförande. / Tröskeln – allt som hänt i det träd som gett virke till den plankbit som huggits till tröskel – den förtätade närvaron. / Ett bord. En dörr. Se på dem! Lyssna! – och ett liv förslår inte om man i varje fiber skulle” (Författarförlaget 1983, opaginerat).

Det är en karakteristik som Salomonsson vill koppla ihop med en likartat avgörande aha-upplevelse Sara Lidman erfor under sin studietid i Uppsala. Nämligen den ingående *explication de texte* (enligt Lidmans egen uppgift av ”en halv sida i Marcel Prousts romansvit *På spaning efter den tid som flytt*), som lektor Charpentier ägnade en hel termin åt att göra tillsammans med sina studenter. Således en extremt koncentrerad, närmast exegetisk, form av närläsning, med siktet inställt på den djupeffekt som uppstår i de ögonblick när författaren får sin läsare att stanna upp. Just så som Lidman gjorde i mötet med Aronsons författarröst.

Man kan se det som ett fordrande anspråkstagande att Anna Salomonsson väljer just ”skeendet på stället” som titel på sin avhandling. Implicit rymmer formuleringen ett grundantagande om att en liknande metod kan ses som vägledande även för Sara Lidmans författarskap. Tanken är må-

hända inte så djärv, tidigare har bland andra Birgitta Holm gjort liknande iakttagelser, just med utgångspunkt i affiniteten mellan Aronson och Lidman (Birgitta Holm, *Sara – i liv och text*, Stockholm 1997, 77). Omsatt till en läsart, skräddarsydd för tolkningen av Lidmans verk, öppnar det möjligheter att gå närmare in i författarens detaljarbete i den litterära gestaltningen. Det är också en av Salomonssons viktigaste poänger att en sådan närläsning åskådliggör hur Lidman medvetet tar språket i bruk som metod lika mycket som stil och därigenom knyter ihop verkens etiskt-politiska syftning med det estetiska gestaltungsarbetet. I avhandlingens inledning formulerar Salomonsson detta som en grundläggande ”rättvisesträvan” i Lidmans författarskap; en ambition att ”se varje människa och ta ställning för hennes oantastliga egenvärde” (5). Titelorden ”skeende” och ”på stället” förankrar även var för sig berättandet i en temporal och spatial, platsbunden kontext.

Olikheterna mellan de tre valda böckerna kan vid första anblicken dock te sig mer iögonfallande än likheterna. Anna Salomonsson blundar inte för den svårighetsgrad det medför. Det hon väljer att hålla fram är en övergripande kolonial tematik som i olika variationer präglar böckerna. Berättelserna utspelas på skilda tider och platser, men ändå i brytningstider i moderniteten med allt vad det innebär av uppbrott, upplevelser av förhoppningar, vändor och existentiell ambivalens samt – och detta är en viktig poäng: på platser som ur ett urbant, västerländskt centralperspektiv, på olika vis kan betraktas som ”periferier”. Här lägger jag gärna till att det urbana centrum-periferiperspektivet är en optik som Sara Lidman egentligen ägnar hela sitt författarskap åt att systematiskt rekallibrera. Hon avslöjar det som en optisk villa, likt det synfält som framträder i en felvänd kikare. Där ser vuxna som barn, fattiga som rika, alltid mycket små ut. I sina romaner återställer hon proportionerna, ser människor i naturlig storlek och desamerar motsättningen mellan det västerländska och De Andra. Samma sak gäller för platsen, byn som för sina invånare alltid är lika självklart belägen i världens mitt som staden är för sina. ”Byn-i-Världen”, med det uttryck hon gärna använde.

Salomonssons urval spänner över en viktig del av denna karakteristik lidmanska världs- och människosyn. Det är tre böcker som utspelas på tre geografiska platser belägna i tre världsdelar – och tillika tre historiska kontexter: *Hjortronlandet* i norra

Sverige under tidigt 1900-tal, *Med fem diamanter* i Kenya under den första självständighetstiden i det tidiga 1960-talet och *Samtal i Hanoi* i Vietnam i krigstid, under samma tid.

Det är ett väl tilltaget ämne för en litteraturvetenskaplig avhandling. Men också, som sagt, ett styckevis svårhanterligt litterärt material, med de inbördes genreolikheterna, berättarperspektiven och språkstilarna i åtanke. De tre utvalda nyckelscenerna ur respektive verk är tänkta att fungera som en slags meta-analytisk kontext, där det frigörs, med Salomonssons ord, "friktioner" mellan olika sätt att se på världen. Ett viktigt begrepp för denna tolkningsstrategi är det "flytande subjektet", som hon lånar ur en tidig studie av Maria Bergom-Larsson. Enklast kan det beskrivas som en narrativ 3D-effekt, som uppstår genom att Lidman låter subjektspositionen vandra mellan berättelsens olika personer, istället för att utse en eller ett par huvudpersoner – eller välja ett allvetande berättarperspektiv. Genom detta alstras också helt osökt en mångstämmighet, rösterna faller in och ut ur varandra, i ett komplext mönster.

Av vikt för analysen blir följaktligen även Michail Bachtins romanteori, med särskild tonvikt på dennes tankar om romangenrens inneboende dialogicitet och den tidsrumsliga dimension som han benämner kronotopen. Det förstnämnda blir av betydelse i analysen av maktaspekter i relationerna mellan människor och kulturer i Lidmans verk, medan kronotopen blir en bärande bild för de utvalda nyckelscenerna i respektive verk. I Salomonssons läsning är det mötets respektive tröskelns kronotop som markerar de typiska övergångs- och gränssituationer som utmärker scenerna. Att metaforiken kan förankras i Lidmans egen beskrivning av "tröskeln" hos Stina Aronson, i citatet om "skendet på stället", är förstas en elegant poäng. Den övergripande postkoloniala teoriramen införlivar klassiker av Frantz Fanon och Gayatri C. Spivak med studier av den sydafrikanska litteraturforskaren Elke Boehmer och flätar samman dem med en, vad jag vill kalla, enklare bruksversion av Gérard Genettes narratologi.

I de tre huvudsakliga analyskapitlen är Salomonssons tillvägagångssätt likartat: ingången sker via de valda nyckelscenerna ur respektive bok. Dessa kalibreras och sätts i samtal med de geopolitiska och samtidshistoriska sammanhang som kan förmodas omge text och författare, i den färdiga berättelsen lika väl som i skrivsituationen. Metoden är enkel och gör, åtminstone skenbart, resonemanget över-

skådligt och klart. Förbindelserna mellan de olika textpassagerna liksom som mellan de olika verken framstår som logiska och meningsfulla. Lidmans verk utmärks verkligen av en slående tematisk kontinuitet, det är sant. Men ändå har jag svårt att helt kasta av mig misstanken att klarheten, det helhetliga sammanhanget, till viss del även är resultatet av den optiska villa som kan inställa sig när synfältet begränsas till korta sekvenser ur texterna. Det är närläsningens dilemma överlag. Det som står att vinna i åskådliggörande av förbindelser mellan detaljer och nyckelscener kan riskera att förloras i överblick av den komplexa helhet som en roman också alltid utgör. Tyvärr blir det aldrig explicit artikulera just dessa scener valts ut framför andra. För en initierad Lidman-läsare är urvalet långt ifrån självförklarande – eller självklart. Det gäller egentligen för läsningarna i alla tre analyskapitlen. En inledande kritisk reflexion, kring avgränsningsproblematiken hade nog kunnat avhjälpa denna momentana förvirring.

Både problemen och möjligheterna blir uppenbara redan i första kapitlet, om *Hjortronlandet*, där den inledande historiska bakgrundsteckningen är adekvat men aningen lite för komprimerad för att fungera som resonansbotten för romanen. Exempelvis vidrör Salomonsson endast kortfattat det tidiga nittonhundratalets statliga kronotorpsprojekt som är så centralt för att få romanen att falla på plats i en möjlig svensk kolonial kontext. Från kronans, statens, sida var kronotorpen inte bara en strategi för att befolka Norrland utan också en avvärjande manöver för att stävja strejker och hungermarscher från de fattigaste arbetarna och daglönarna. Att kronotorpen ofta innebar ett nödortfiktigt kamouflage av det armod som rädde ger *Hjortronlandet* talrika exempel på. Forskningen om kronotorpstiden är än idag mager och därför förhållandevis lätt att överblicka. Att Anna Salomonsson helt förbigår Bo Malmbergs *Kronotorpens folk* (1975) ter sig därför besynnerligt. Desto mer då Sara Lidman har skrivit förordet till boken. Där pekar hon därtill ut flera av de transkulturella koloniala tankefigurer som Salomonsson via olika teoretiker vecklar ut sin analys. I Lidmans korta text finns solida stödpunkter. Vietnamesiskt och norrländskt står sida vid sida. I ett par korta meningar sammanfattar hon dilemmat och orättvisan i kronotorparnas livssituation på följande vis: "Det finns ett uråldrigt talesätt i Vietnam som gör sig påmint inför de svenska kronotorparna; det lyder så: Den bör besitta jorden som knådar den med sina händer alla sina dagar" (43).

Värt att nämna är också Imri Sandströms pågående avhandlingsprojekt i litterär gestaltning vid Akademin Valand i Göteborg, som gör suggestivt bruk av den poetiska öppningen i mellanrummet mellan orden *kronotorp* och Bachtins begrepp *kronotorp*. Detta arbete var vid avhandlingens tillkomst inte publicerat och kunde, till skillnad från Malmbergs studie, inte förväntas vara känt av Salomonsson. Den parallell som Sandström drar mellan kronotorparna i norra Sverige och bosättarna i Nordamerika under senare delen av artonhundratalet har dock intresseväckande beröringspunkter med Salomonssons resonemang. Här finns med andra ord ett vidsträckt socialhistoriskt och litterärt spänningsfält att utforska.

De utvalda scenerna i *Hjortronlandet* utspelas mycket riktigt i olika gränssituationer. På en tröskel, på byvägen, på gränsen mellan by och myr. Det handlar om mötet mellan bybor och överhetspersoner, mellan byn och världen i en episod när en kringresande fiskhandlare kommer med doft av hav och modernitet till skogsmarken samt slutligen den scen där den gamla och kloka mor Anna dör under en vandring och blir till ett med markens träd, barr och mossa. I scenernas enskildheter fungerar läsarten och tolkningsverktygen överlag utmärkt. Men frågan släpper inte taget: låter de sig överföras på berättelsen som helhet? Här var och var finns en tendens att den ivriga utolkaren rusar både handling och författarens gestaltungsarbete i förväg. Ett exempel är när Salomonsson i den sistnämnda scenen vill läsa in en transformation av den döda kvinnokroppen till en kristusgestalt. Det är ingen orimlig tolkning, men hur den ska förstås i relation till romanen som helhet blir lämnat i det utsagda.

Risken med denna synekdotiska analysmodell är, för att tala med Bachtin, att romangenrens minne desarmeras. Det partikulära skymmer sikten för berättelsen som ett helt och "finaliserat" yttrande. När sökarljuset riktas mot det enskilda kan mönstret i intrigens och berättelsens stora väv av bli förvrängt, om än alldeles oavsiktligt. Den lilla detaljen bär sällan ensam helhetens komplexitet. Hur skulle det till exempel ha påverkat analysen om nyckelscenen med mor Anna som Kristuskvinnan-på-myren hade ersatts med en närläsning av vackra Märits död? Flickan som är ett geni och som växer upp till ung och bländande vacker kvinna, en självutnämnd "hjortronsol", men som också ger av sin kropp och sin livsglädje i en självutgivelse som på sitt vis ligger Kristus nära – eller åtminstone hans trettonde apostel Maria Magdalena.

Salomonsson lyfter fram Märits betydelse, men följer inte den båge i berättelsen som via lika tydliga tröskelscener som i fallet med mor Anna förbinder Märits livsöde med människorna i byn och, inte minst: med romanens prövande av fantasins och berättandets möjlighet att återskänka värdighet åt de allra fattigaste och mest utsatta människorna. Den båge som Märits historia spänner över berättelsen, parallellt med mor Annas och flickan Claudettes, införlivar också tröskelgestalten Fröken Strömberg, transvestiten som delar Märits drömmar och bildvärld in i döden.

Som jag ser det står dessa röster och kroppar i omedelbar närhet till Salomonssons läsning av nyckelscenerna, men i det snävt dragna synfältet faller de ändå ut i marginalerna. Med en något mer responsiv, lyssnande hållning till Lidmans roman hade många av de var för sig utmärkta iakttagelser som görs kunnat få ännu stadigare förankring. Salomonsson är en ypperlig stilist, men får emellanåt jobba onödigt hårt för att få med sig innebörder genom att tänja sitt eget språkarbete till det yttersta – istället för att lita till den draghjälp som Lidmans text faktiskt erbjuder. Lite omotiverat svårfångad blir sålunda den "språkligt finkorniga dialogicitet" hon urskiljer i Lidmans prosa, när den sammanfattas på följande vis: "Språkets sammanhållande centripetala rörelser överensstämmer med karaktärnivåns skildring av öbornas beundran, medan de frigörande centrifugala, ironiska i sin tur representeras av hur berättarinstansen planterar korn av avståndstagande i framställandet" (67 ff.).

En mindre anmärkning är att Salomonsson uppger att *Hjortronlandet* utspelar sig mellan åren "1923 och 1938". Någon sådan tidsangivelse finns dock inte i romanen. Utan att dra för stora växlar på en sådan passus, tror jag ändå att upplysningen kan relateras till avhandlingens intention att ställa Lidmans texter i relation till historiskt specifika tider, platser och samhällsförändringar. Den underförstådda förväntan om berättelsernas realism, eller realistiska intention, som med det förespeglas problematiseras emellertid inte.

En liknande realistisk förförståelse kan anas i avhandlingens andra kapitel, som behandlar romanen *Med fem diamanter*. Dynamiken, och friktionen, mellan urvalet av nyckelscener och romanberättelsens helhet väcker ånyo frågor. Det gäller i synnerhet den scen, hämtad från romanens slut, där oenigheten mellan bröderna Wachira och Thiongo urartar till ett missförstånd som leder till en tragedi, när den ene brodern dräps av den andra. Scenen il-

lustrerar utmärkt väl den yttersta konsekvensen av det postkoloniala tillståndet, i friktionen mellan språk och identitet som till slut slår sönder en familj. Salomonssons läsning är lyhörd för den skörhet som situationen rymmer. Men frilagd från sitt narrativa sammanhang blir ändå scenen betraktad genom en slags perspektivisk förkortning, som riskerar att ge en reduktiv bild av den följd av händelser som leder fram till brodermordet.

En annan av nyckelscenerna belyser maktrelationen mellan män och kvinnor, via ett samtal under ett eukalyptusträd mellan två kvinnor som vilar sig från arbetet. Wachira lyssnar i hemlighet och tänker på sin hustru Wambura, hemma i byn. Kvinnorna avbördar sig smärtor och besvikelser, över mannens våldsbegäret och ovilja att dela vardagsarbetets bördor lika. Här utvidgar Salomonsson sin tolkningsrymd till att omfatta en mångkulturell symbolvärld kring trädet som en ursprungspåls, i biblisk, buddhistisk och vetenskapshistorisk tradition som i sin tur står i förbindelse med kolonialmaktens patriarkala maktordningar. Trädet blir även införlivat via Bachtins terminologi som gränsplats. Det är suggestivt, men förblir en smula tyngdlöst då kopplingarna uteblir till den oerhörda laddning som Trädet har i Sara Lidmans eget litterära universum. Syskonskapet, kärleksrelationerna mellan människor och träd, drömmen om att skriva sig fram till "trädens språk" i storverket *Jernbanan...* Jag vågar påstå att det inte är möjligt att till fullo förstå vidden och djupet av den symboltyngd trädet har i *Med fem diamanter* utan att relatera dem till detta större perspektiv. En liknande reflektion kan göras i relation till nyckelscenen i *Hjortronlandet*, där mor Annas kropp efter sin död smälter samman med bilden av ett vindfällt träd. Det är en död-i-skönhet, med lidmanska mått mätt. I sin tur pekar den vidare mot den kanske största frågan av alla, den som Lidman själv benämner "Moderskapet i Världen". Men den faller däremot utanför den här avhandlingens ramar!

Det andra kapitlets starkaste parti är det resonemang som kretsar kring den koloniala och postkoloniala problematik som *Med fem diamanter* levandegör. Salomonssons läsning demonstrerar nyanserat hur textens olika betydelsenivåer korresponderar med varandra och ger resonans åt den ambivalens visavi kolonialmaktens kultur, språk, livsideal, som öppnar sig för en dialog med bland andra Frantz Fanon. Iakttagelserna av växelspelet mellan metonymiska och synekdotiska stilgrepp i romanen är lyhörda för det släktskap mellan träd

och människa, bark och hud som Lidman diskret fogar in genom att göra både barkflaga och sårskorpa till smärtbärare. Här visar sig närläsningens metod alltigenom lyckosam.

Den del av den postkoloniala representationsproblematik som rör romanens växling mellan olika berättarperspektiv är brännande, men kringgås däremot på distans. Salomonssons fråga är skarp, formulerad med inspiration av Spivak: "Kan en kenyansk ung mans erfarenheter av brittisk kolonialism på ett trovärdigt sätt förmedlas av en svensk kvinnlig författare" (101)? Svaret blir emellertid formulerat genom en gardering, att det är "oundvikligt att romanen präglas av de specifika erfarenheter som Lidman har av att vara en privilegierad vit kvinna från Västerbotten" (161). Exakt hur den prägligen sätter avtryck i romanen framgår dock inte. Här hade man önskat sig att Salomonsson mer ingående hade tagit mått på den hybrida språkzon som upprättas i kraftfältet mellan de flytande subjektspositionerna – och hur den i sin tur kan relateras till de händelser som pekar fram mot den ovevkliga tragedin i romanens slut.

Det grundantagande om en realistisk kod i Lidmans berättande som jag menar att avhandlingen rymmer får skärpt aktualitet i det tredje kapitlet, som ägnas åt den litterära reportageboken *Samtal i Hanoi*. Med genrebytet prövas oundvikligen hållfastheten i analysverktyg och terminologi. Annorlunda uttryckt: kan en litterär reportagebok läsas som en roman? Kan en politisk essä analyseras med bachtinsk romanteori? Låter sig kronotop-begreppet appliceras på en icke-fiktiv text? Mötets kronotop skaver omedelbart. I reportagegenren är ju mötet närmast en grundförutsättning, ett arbetsmaterial, inte ett stilgrepp. Salomonsson ser dock problemet och bemöter det: "Emellertid sker något med den kronotopiska gränsplatsen när den som analysverktyg förflyttas från sin konventionella plats – en skönlitterär analys – till en analys av ett litterärt reportage" (185).

Denna perspektivförflyttning blir mest tydlig i Lidmans stil och bildspråk, där den för hennes tankevärld så typiska återbruket av episoder, röster och formuleringar mellan olika texter och gener, hela tiden pågår. Slående är exempelvis likheten mellan episoden med mannen på den vietnamesiska fabriken som putsar sina naglar med pennkniv och den scen i *Hjortronlandet* där lärarinnan Vera Lidgren gör samma sak. I den scenen frigör Salomonsson också med hjälp av Levinas en dimension i texten som gör växlingen i blickriktning, och där-

med i maktbalans, mellan den västerländska kvinnan och den vietnamesiska mannen åtkomlig. Lidman känner sig ”påkommen”; ertappad i en makt-position som hon inte önskar befinna sig i, men inte kan frånhända sig ansvaret för. Salomonsson skriver: ”Ansvar kan utläsas när hon i mannens ansikte både ser sig själv (det igenkännbara) och det främmande (annanheten), och manifesteras genom att hon med sitt språk och sin röst förmedlar denna dubbelhet i beskrivningen av hans skepsis och främmandegörande av henne” (192).

Andra exempel kan nämnas, som i de sekvenser där Lidmans bild av Den Andra, i gestalt av en vietnamesisk nunna eller en gammal kvinna i en skyddsgrop under ett flyganfall, ställs invid kvinnor i romanernas världar, som mor Anna och vackra Märit i *Hjortronlandet* – och till vilka man också kan lägga till den karismatiska tjänstekvinnan och amman Hagar i Jernbane-sviten, även om det förstås ligger utanför avhandlingens primärmaterial. Hagar är ju den som fortlöpande går under alias som ”hondenna” eller rakt på sak: ”främ-menqueejna”.

För att avslutningsvis säga något om avhandlingens akribi så är det lätt att konstatera att intrycket av en noggrann och tålmodig forskare genomgående förstärks av det säkra handlaget med det vetenskapliga hantverket. Att vissa teoretiska huvudkällor citeras eller refereras via andra forskare är därför lite märkligt och naturligtvis potentiellt riskabelt. Jag har dock inte kunnat se att det resulterat i några missvisande slutsatser. Att referenserna till återopad sekundärlitteratur är väldigt få i vissa partier av resonemanget orsakar dock ett alldeles onödigt bläddrande fram och tillbaka i och mellan kapitlen. Något som tyvärr inte underlättas av det faktum att avhandlingen saknar personregister! Jag citerar härvidlag gärna en Umeåprofessor från ett annat ämne som just vid en opposition påtalade en sådan brist i den därvarande avhandlingen med de sedan dess i Umeå bevingade orden: ”en avhandling utan personregister är som en lagerlokal utan lyse”. Riktigt så långt vill jag inte gå. Det är ju inte en formell fordran att upprätta ett personregister. Men likväl är det synd, eftersom det också gör det svårare för efterföljande forskare att orientera sig i boken.

Som jag redan tidigare framhållit är Anna Salomonssons skrivsätt genomgående både njutbart och klargörande. Ett par förbryllande undantag ger hennes användning av ett par, som det verkar, favoritor. Så exempelvis ordet ”kunskapssystem” som används i sinsemellan väldigt olikartade samman-

hang: ”människors olika kunskapssystem”; ”öns och Överhetens olika kunskapssystem”; ”det koloniala kunskapssystemet sammanlänkas med det lokala”; ”de traditionella kulturernas kunskapssystem” (74; 80; 86; 94). Vad som åsyftas mer konkret är svårt att gissa. Ordbruket blir på en gång så allmänt och så insisterande att det lämnar läsaren i undran.

Men detta är bara en marginell invändning. Till sammans med den skarpsynta maktanalysen är den lyhörda egna språkhanteringen avhandlingens absolut starkaste sida. En bit in i läsningen märker jag hur jag spontant markerar och samlar på mig just sådana formuleringar – det finns åtskilliga. Som när förbindelsen mellan en detalj i en sekvens i *Hjortronlandet* förbinds med Jacob Böhmes tankevärld genom ”en solstråles reflektion i ett tennfat” (75) eller Sara Lidmans hållning till författarens språk- arbete sammanfattas i enda lika poetisk som precis formulering: ”Pendlandet mellan tron på språkets möjligheter och den samtidiga förtvivlan över dess begränsningar” (226).

I min läsning av avhandlingen har jag ställt mig frågande inför vissa metodiska och analytiska vägval och de konsekvenser de får för förståelsen av verken som helhet, liksom för deras plats i Sara Lidmans författarskap. Det vilar också en åtminstone latent problematik i det underförstådda antagandet om att Lidmans verk lämpar sig för en så pass långt driven realistisk läsart som den som Salomonsson anlägger. Det är inte givet, menar jag, att förutsätta en mimetisk förbindelse mellan text och verklighet. Lidmans författarskap utmärks av en djupverkande komplexitet som gör att verken ofta sliter sig ur de snäva förståelseramarna. Samtidigt demonstrerar analyserna också många vinster med närläsningen – och tillför ett sikt djup i detaljer och enskildheter som tidigare forskning inte lika ingående vidrört. Det är en prestation i sig. Och alla läsarter innebär ju ofrånkomligen både begränsningar och möjligheter. Det Anna Salomonsson vinner med att så konsekvent låta ”skeendet på stället” stå i fokus förlorar hon emellanåt i överblick över skeendet i helheten.

I lättsammare ton kan det slutligen tilläggas att urvalet av nyckelscener har en viss avlägsen släktskap med den läsmetod som Sara Lidman ofta själv begagnade – nämligen den smätt famösa ”tum-greppsläsningen”. Det innebär att hon började läsningen av varje ny bok med att med tummen ta grepp om första sidan, en sida i mitten och sista sidan. Om samtliga dessa tre höll måttet, ja, då var

boken värd att ägna en riktig genomläsning. Det råder ingen tvekan om att Anna Salomonsson avhandling håller för båda läsarterna. Och jag vill varmt förespråka den sistnämnda!

Annelie Bränström Öhman

Thomas Sjösvärd, *En himmel av sten. Willy Kyrklund och det grekiska*. Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 2018.

Paul Wilhelm (Willy) Kyrklund (född i Helsingfors 27 februari 1921, död i Danmark, Upplands län 27 juni 2009) var under decennier en författarnas författare. Han avlade en filosofie kandidatexamen i ryska, arabiska och kinesiska. Han var räknebiträde på stadsingenjörskontoret i Lidingö och arbetade på KTH med den första datamaskinen. Han marknadsförde inte sig själv och ingick inte i litterära grupperingar eller yttrade sig i litterära debatter. Handboks författarna hade länge svårt att placera in honom: Jan Stenkvist sammanfattar Willy Kyrklund och Arne Sand under rubriken ”naivister”, vilket knappast är rättvisande.

Med åren har emellertid ett antal doktorsavhandlingar ägnats Kyrklunds verk. Den första var Gunnar Arrias *Jaget, friheten och tystnaden hos Willy Kyrklund* (1981). Lotta Lotass ger en synnerligen adekvat beskrivning av Kyrklunds författarskap på Litteraturbanken: ”Humor, ironi och parodi blir fungerande verktyg i försök att till dels bryta upp det ofattbara eller det absurda. Kyrklunds författarskap karakteriseras av dialogicitet, förskjutningar och underminering i ett skrivande som, ständigt sökande, frågande och prövande, väjer för enkla svar, fasta grunder och solida hållningar.” Även i Lars Lönnroth och Sven Delblancs *Den svenska litteraturen* finner vi dock redan på 1990-talet en nyansrik och förtjänstfull presentation av Ulf Olsson.

Personen Kyrklunds filosofiska hållning är sällsynt klar. De filosofiska idéerna inhämtades hos Eino Kaila (1890–1958), särskilt skriften *Den mänskliga kunskapen* (1939). Kaila hyste också ett påtagligt intresse för psykologi. I en artikel i *Sydsvenska Dagbladet* 29 maj 1991 deklarerar Kyrklund sin avsky mot idealismen och hänvisar till Johan Ludvig Runebergs dikt ”Soldatgossen”. Kontakt med den logiska empirismen (G.E. Moore, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein) fick han redan i skolan: ”Detta är vad jag i min ungdom uppfattade som filosofi och gör så än”. Existentialismen

kallas denna ”rysliga metafysiska soppa kokad på ’varat’ och ’intet’”. Många forskare har, naturligt nog, valt att utgå från denna tydliga författarintention vid texttolkningen. Den kan naturligtvis inte ifrågasättas i sig, men frågan är hur långt vi kommer med hjälp av den vad gäller Kyrklunds fiktion.

Också Kyrklunds egna slutord i en föreläsning vid Nordiska Institutet för samhällsplanering 1987 må avskräcka: ”Jag skulle också vilja dra en slutsats av denna genomgång: Vem som än yttrar sig någonsin om någonting har sagt någonting annat”. I ”Tal till grekvänner” vid Svenska Atheninstitutet 1987 bekänner han, till synes från hjärtat, sitt främlingskap, sin utanförposition.

Thomas Sjösvärd väljer i sin doktorsavhandling, *En himmel av sten. Willy Kyrklund och det grekiska*, en alldeles egen linje; han söker ”klarlägga hur ’det grekiska’ fungerar” i författarskapet. Utgångspunkten är naturlig, icke minst som Kyrklund som ung familjefar en tid bodde på ön Nisyros nära Kos. Två av hans böcker är i någon mån reseskildringar. Sjösvärds studier gäller Grekland såväl som fysisk nationalstat som imaginär plats. Det grekiska uppfattas som antikt och modernt, som språk, mytologi, historia och geografi. Men trots detta gäller det inte främst att nå insikt i vad Kyrklund visste om grekiskt språk och grekisk kultur, utan studieobjektet är texterna själva:

Hur tecknas det historiska Grekland, det mytiska Grekland eller det moderna Grekland i Kyrklunds verk? Hur förhåller sig dessa olika Grekland till varandra i den värld som konstrueras? Vilka konsekvenser får införandet av ett grekiskt ord, eller en gestalt ur den grekiska mytologin, i en prosatext eller ett drama? I fokus står det grekiska såsom det framträder i det skönlitterära författarskapet. (7)

Kort sagt söker Sjösvärd ”det grekiska som det manifesterar sig i texten” (9).

Kyrklunds ”Tal till grekvänner” bildar utgångspunkt för första delen av introduktionen. Kyrklund fick Atheninstitutets pris året efter utgivandet av *Elpënor*, en text som går i tydlig dialog med de homeriska sångerna. Här får vi bland annat veta att författaren som gymnasist inackorderats i Emil Zilliacus hem och att han då kommit i kontakt med en Greklandsbild utgående från Platon och slagen vid Salamis och Thermopyle. Kyrklund protesterar mot denna borgerliga Greklands tradition, så specifik för Finland. För borgerligheten därstädes handlade det om kampen mot Ryssland, i värsta fall som i Fortsättningskriget 1941–1944 med tyskt bistånd.